

Hannes Grandits, *Multikonfesionalna Hercegovina: Vlast i lojalnost u kasnoosmanskom društvu*. Sarajevo: Institut za historiju, 2014, 547 str.

Knjiga *Multikonfesionalna Hercegovina: Vlast i lojalnost u kasnoosmanskom društvu* je autorov habilitacijski rad koji je prihvaćen 2006. godine na Univerzitetu Karl Franzens u Grazu. Grandits je u ovoj knjizi obradio područje Hercegovine koja je bila rubno područje Osmanskog Carstva. Knjiga proučava 19. stoljeće, tj. posljednje stoljeće osmanske vladavine tim područjem koje su obilježile reforme ili njihovi pokušaji. To je bilo vrijeme *tanzimata*, tj. osmanske reorganizacije društvenog uređenja na području Hercegovine. Naime, sultan Mahmud II. (1808-1839) je 1839. godine proglasio *Carski dekret od Gülhane* koji je zaživio tek za vrijeme njegova nasljednika Abdulmedžida (1839-1861). To je vrijeme prozapadnjačkih „korisnih reformi“ koje su se odrazile na cjelokupno društveno uređenje Osmanskog Carstva. Hercegovinu su, uz pomoć vojne sile, reforme zahvatile 1851. godine kada je Visoka porta svrgnula s vlasti Ali-pašu Rizvanbegovića, jednog od rijetkih vezira u Carstvu koji je vladao u svom rodnom kraju. On je dvadesetak godina uz pomoć lokalnog muslimanskog plemstva imao apsolutnu vlast u Hercegovini. Ali-paša je tridesetih godina tog stoljeća bio poluga kojom je Visoka porta ugušila pobunu u Bosni, ali ovaj put je on bio meta osmanske vlasti. To je ujedno i vrijeme kada dolazi do buđenja nacionalne svijesti u Bosni i Hercegovini, pogotovo kod katolika koji se smatraju Hrvatima i pravoslavaca koji se izjašnjavaju Srbima. S obzirom na tamošnju multikonfesionalnu sredinu to je pobuđivalo različite političke i društvene reakcije. Iako Grandits navedene događaje promatra s prostorne distance, on vrlo uspješno proniče u dubine tih međunacionalnih odnosa, što nije lako čak ni za nekoga tko je sužvijen s tim prostorom.

Knjiga je podijeljena na uvodni dio i šest poglavlja. U uvodu autor čitatelja upoznaje s moći kao polugom vladavine Osmanskog Carstva s jedne strane te lojalnosti tamošnjeg stanovništva s druge. Struktura tamošnjeg stanovništva bila je vrlo heterogena i upravo je to bila pobudnica autoru da s tog aspekta sagleda tamošnje socijalne i

gospodarske prilike. Naime, Osmansko Carstvo je bila islamska država, ali je, makar formalno, dopuštala i pripadnicima drugih vjera prakticiranje vjere, ali su oni u stvarnosti bili podređeni islamu. U ovom poglavlju autor je pojasnio metodološki pristup istraživanja koje je proveo na području Hercegovine tijekom 2000. i 2001. godine. Istraživanje je učinjeno na tri različita naselja, katoličkom, pravoslavnom i muslimanskom. Istraživanje je napravljeno metodom intervjua u dva kruga, a rezultate je Grandits uspoređio s povijesnim vrelima i dosadašnjim znanstvenim istraživanjima.

Prvo poglavlje (*Elita notabiliteta naspram državne birokratije: konfliktno etabiranje tanzimata*) donosi pregled povijesnog stanja u Hercegovini u doba početka *tanzimata*. Vladavina lokalnog plemstva, predvođenog domaćim vezirima Ali-pašom, bila je specifična jer se muslimanstvo plemstvo međusobno borilo i podijelilo tridesetih godina tog stoljeća. Pobjednici iz toga sukoba bili su prepreka provođenju reformskih, tanzimatskih, mjera koje je željela provesti Visoka porta pa je bilo nužno svrgnuti taj notabilitet kako bi se reforme mogle uspješno provesti. Grandits je jasno razumio i prenio razloge toga sukoba te sve to opisao s šireg povijesnog konteksta.

U drugom poglavlju (*Ruralne životne sredine i lojalnosti: pravoslavni, katolički i muslimanski konteksti*) autor analizira strukturu hercegovačkog stanovništva. Kao uzorak obrađena su tri spomenuta naselja, pravoslavno - Zavode u istočnoj Hercegovini, katoličko - Brotnjo polje u zapadnoj Hercegovini te Ošanjić brdo u središnjoj Hercegovini - s pretežitim muslimanskim stanovništvom. Kroz svjedočanstva starijeg lokalnog stanovništva sva tri naselja Grandits na temelju njihovih sjećanja pokušava analizirati predaju koja se prenosila s generacije na generaciju o njihovom podrijetlu i migracijama. Autor se vraća u 15 stoljeće, prije dolaska Osmanlija, posebno se baveći "vlasima", kako etničkim tako i onim socijalnim. Naime, većina tamošnjeg stanovništva je pobjegla pred osmanskim upadima, a napuštena naselja naselili su novopridošli vlasni čime se znatno izmijenila vjerska i socijalna struktura tamošnjeg stanovništva. Autor analizira sva tri naselja kroz povijesne okolnosti i promjene koje

su se tamo događale. Posebno se bavi strukturom tamošnje obitelji, njihovim socijalnim vezama i sklapanjem brakova. Naime, sklapanje brakova je vjerno zrcalilo socijalne, gospodarske, ali i vjerske čimbenike koji su značajno utjecali na konfesionalne odnose triju vjera.

Nakon što je u drugom poglavlju Grandits obradio ruralne hercegovačke sredine i njihove specifične okolnosti, u trećem (*Gradska uređenja i period tanzimata*) obrađuje urbane sredine u Hercegovini koje su uglavnom bile sjedišta muslimanskog notabiliteta. Za razliku od seoskih sredina, gdje je stanovništvo bilo vjerski izmiješano, u gradovima je uglavnom živjelo muslimansko stanovništvo. Hercegovački gradovi bili su podijeljeni na veće – šehere s više od 10.000 stanovnika, i na manje – šehere s manje od tog broja. Šeheri su bili Mostar, Foča i Pljevlja dok su kasabe bili: Bileća, Konjic, Ljubuški, Nevesinje, Počitelj, Stolac, Trebinje, Gacko, Ljubinje i Blagaj. Na konfesionalni sastav u gradovima veliki utjecaj imale su reforme tijekom *tanzimata*. Iako je nešto kršćanskog stanovništva i prije reformi živjelo u gradovima, tenzionske promjene donijele su određene “jednakosti” drugim vjerama što se odrazilo i na njihovo doseljavanje u gradove. Pogotovo je to bilo specifično za najveći hercegovački grad Mostar.

Reforme koje je nosio *tanzimat* posebice su se odnosile na razdvajanje države i religije, kao jedini realni način spašavanja dobrostojećeg Osmanskog Carstva. O tome Grandits piše u četvrtom poglavlju (*Vjersko vodstvo i reforma vjerski zasnovanog poretka*). Tu se posebno govori o crkvenoj organizaciji i crkvenim vodama sve tri nazočne konfesije. Najvažniju ulogu imale su *uleme* kao vjerska elita najbrojnijega muslimanskog stanovništva. Ulemu su činili samo viši dostojanstvenici, muftije, kadije, učitelji na medresama i hafizi (osobe koje su znale Kur’an napamet). Pravoslavno svećenstvo u Hercegovini bilo je vrlo brojno. Pod eparhiju Mostar spadalo je nekoliko manastira u kojima je sredinom 19. stoljeća bilo oko 130 vjerskih službenika. Najveći utjecaj imali su mostarske vladika koje su uglavnom bili Grci (Fanarioti). Oni su imali jako dobar odnos s muslimanskom vlašću, što su koristili za privilegije njihovih podanika. Katolička crkva u Hercegovini je bila

sačinjena od redovnika, franjevaca, te biskupskih svećenika, petrovaca. U zapadnoj Hercegovini djelovali su uglavnom franjevci, a s lijeve strane Neretve petrovci. Među franjevcima je došlo do neslaganja i sukoba za vrijeme biskupa Barišića što je u konačnici rezultiralo osnivanjem Hercegovačke kustodije. Kroz te unutarcrkvene sukobe i kasnije podjele autor preslikava i međukonfesionalne odnose. U to vrijeme crkvene institucije počinju otvarati i prve odgojne i školske ustanove.

Prethodno poglavlje bilo je usmjereno na unutarne probleme i događanja koja su se zbivala unutar jedne konfesije, kao i ona među konfesionalna. Međutim, područje Hercegovine je bilo zanimljivo i onima izvana pa su putem svojih predstavnika, konzula i agenata, nastojali ostvariti svoje zacrtane ciljeve. Među njima su prednjačili Austrija i Rusija, Austrija kao “zaštitnica” hercegovačkih katolika, a Rusija kao “zaštitnica” pravoslavaca. Osim njih svoje konzule u Mostaru imali su Francuska i Engleska. Problematiku vanjskih političkih utjecaja obrađuje peto poglavlje (*Novi akteri i postupci za vrijeme tanzimata*). I unutar osmanske vlasti u Hercegovini reforma je donijela nove “igračke” koji su preuzeli vlast nakon svrgavanja Ali-paše. Oni su postavljali nove službenike, među kojima su posebno mjesto zauzimali poreznici koji su crpili i zadnja materijalna sredstva tamošnjih kršćanskih seljaka.

Posljednje poglavlje u knjizi (*Revoltirajuće društvo: nasilje i odanost*) opisuje pojavu nemira i ustanaka na području Hercegovine. Nemiri su započeli na granici prema Crnoj Gori, a nastavili se širom istočne Hercegovine tijekom 1852. godine. Poznati su kao Vukalovićevi ustanci. Međutim, ključni događaj koji se dogodio uslijedio je petnaestak godina kasnije, 1875. godine. Tada su ujedinjeni kršćani, katolici i pravoslavci, predvođeni župnikom Ravnog, don Ivanom Musićem, pokrenuli *Hercegovački ustanak*. Svršetkom tog ustanka došlo je do međunarodnog sazivanja Berlinskog kongresa 1878. godine na kojem je Austro-Ugarska, uz pomoć Njemačke i Engleske, diplomatskim aktivnostima dobila zadatak da pacificira Bosnu i Hercegovinu. Na temelju Carigradske konvencije i članka 25. Berlinskog ugovora, Bosna i Hercegovina je ušla u sastav Habsburške Monarhije.

Hannes Grandits je ovom knjigom obradio prijelomno razdoblje tijekom proteklih 500 godina na području Hercegovine. Naime, Osmanlije su tim prostorom vladale 413 godina (1465-1878) pa je 19. stoljeće bilo velika prekretnica u tamošnjoj političkoj i gospodarskoj situaciji. Osim toga, 19. stoljeće je bilo jako važno za sve tri konfesije koje su živjele na tom području. Za katolike je ono važno zbog toga što su se uspjeli osloboditi osmanske okupacije i doći pod željenu vlast katoličke Austrije, za pravoslavce je bilo važno jer unatoč težnjama da se pripoje Crnoj Gori ili Srbiji u tome nisu uspjeli, ali su zato ostvarili dobre odnose s novom vlašću, ponekad čak i bolje od katolika. Za muslimane je 19. stoljeće donijelo velike poraze. Najprije unutarnje sukobe i svrgavanje lokalnog nobiliteta, a nakon toga pad osmanske države u kojoj su bili privilegirani te na koncu iseljavanje u Tursku. To je stoljeće obilježilo i buđenje nacionalne svijesti kod katolika (Hrvata) i pravoslavaca (Srba). Zaključno, Grandits je ovom knjigom dao veliki doprinos u proučavanju povijesti Bosne i Hercegovine, pogotovo za prijelomno 19. stoljeće.

Marinko Marić

Fazileta Hafizović, *Popis sela sandžaka Krka, Klis i Hercegovina, oslobođenih od Mletačke Republike 1701. godine*. Zagreb - Sarajevo: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Orijentalni institut u Sarajevu, 2016, 517 str.

Naslov ove knjige ujedno je i naslov deftera koji je prevela i obradila Fazileta Hafizović, povjesničarka i osmanistica Orijentalnog instituta u Sarajevu. Cijeli znanstveno-istraživački rad Fazilete Hafizović temelji se na arhivskim istraživanjima, u čemu je čitanje deftera sigurno najveći izazov, a rezultati su ključni za razumijevanje povijesti naših prostora u vrijeme osmanske vlasti. Autorica je dosad objavila knjige *Sandžak*

Požega 1579. godine. Osijek, 2001; *Opširni popis timara mustahfza tvrđava u Kliškom sandžaku iz 1550. godine*. Sarajevo, 2014; *Požeški sandžak i osmanska Slavonija*. Slavonski Brod, 2016.

“Popis sela sandžaka Krka, Klis i Hercegovina, oslobođenih od Mletačke Republike 1701. godine” pohranjen je u Arhivu Predsjedništva vlade u Istanbulu. Riječ je o katastarskom popisu u kojemu je utvrđeno stvarno stanje nakon razgraničenja (*Linea Grimani*) provedenoga poslije sklapanja Karlovačkog mira 1699. godine. U njemu su upisana područja zaposjednuta od Mlečana koja su poslije rata vraćena Osmanskome Carstvu. Upisane su i nahije istočne Hercegovine koje Mlečani nisu zaposjeli, ali se u Morejskom ratu njihova sudbina stalno mijenjala.

Katastarski popis iz 1701. godine pripada kategoriji opširnih deftera. Popisivač je unosi sve podatke, pa čak i jednu njivu sela koja je najvećim dijelom pripala Mlečanima. Upisana naselja podijeljena su po nahijama. Popisane su i nahije čiji je mali dio ostao na području Carstva. One su zadržale svoja stara imena, ali uz oznaku *bekiyye* (ostatak). Na području Hercegovackog sandžaka pak, formirane su nove nahije. Autorica u uvodu s punim pravom ističe da takav ustroj, odnosno preustroj, jasno ukazuje na kvalitetu osmanske administracije i dodaje da je država, koja je na vrhuncu moći imala površinu od gotovo 15 milijuna km², zaista morala imati dobro uređen i djelotvoran sustav upravne vlasti.

Sve u svemu, defter obuhvaća granične nahije Krke, Klisa i dijelom Hercegovine, a izuzetak je južna Hercegovina, kod koje su navedene sve nahije. Riječ je, dakle, o naseljima u nahijama Plavna, tvrđava Knin, Strmica, Paško Polje, Sinj, Klis, Čačvina, Radobolja, Cista, Gorska Župa/ Zagvozd, Vrhgora, Ljubuški, Fragostin, Buško Blato, Roško Polje, Posušje, Trebistova, Broćna, Blato, Rakitna, Goranci, Gabela, Stolac, Zažablje, Popovo, Bujan, Ljubomir, Ljubinja, Trebinje, Zupci, Donja Dračevica, Gornja Dračevica, Korjenić, Dvorsna, Grahovo, Onogošt i Nikšić, Drob-njak, Banjan, Rudina, Piva i Gacko.

U popisu su navedeni svi kućedomaćini, njihova zemljišta, vlasnici posjeda s naznakom jesu